

AZ ÚJ RENEZÁNSZ KORA

A MEGÚJULÁS FORRADALMA A 21. SZÁZADBAN

HALKÓ PETRA

A 21. század első két évtizedét olyan politikai, gazdasági és társadalmi megatrendek jellemezték, amelyek az elkerülhetetlen demográfiai folyamatok következményeivel, a politikai döntéshozatal kiszervezésével és a jelenleg fennálló gazdasági hierarchia teljes átírásával a válságok korszakát hagyták a világ országaira, mégpedig azzal a meghozandó döntéssel, hogy a káoszba való betörődés helyett a történelem végéből való katartikus kitörést választják-e.¹ A még a 20. században kialakult káosz felszíni kezelése, de legfőképp teljes elfogadása alapvetően ingatag felvezető pályát biztosított, majd az azt követő 21. század „válságok korszakaként” leírt első két évtizede következtében bizonyossá vált, hogy a régi világrend darabjaira hullik. Henry Kissinger megfogalmazását átemelve jelenleg egy *világrend nélküli világot* élünk.² Vagyis a válságokat kísérő sokkok, feszültségek és konfliktusok mostanra értelmezhetők egy idővel bekövetkező világpolitikai, -gazdasági és -társadalmi transzformáció katalizátoraiként. A változásokat ugyanakkor nem maguk a válságok, hanem az alattuk és utánuk hozott döntések határozzák meg: azaz a korunkbéli reneszánsz. E reneszánsz alatt ugyanis az illékony globális környezet mozgásteret és lehetőséget biztosít a nemzetállamok számára arra, hogy felkészüljenek az új idők új kihívásaira. A 21. század azonosított megatrendjei azonban nem lineáris folyamatok részét képezik. A globális környezet kiszámíthatatlan hatásai megszakítják az addig biztosnak hitt trendeket; éppen ezért megtévesztő meghosszabbításukból kiindulva hosszú távú következtetéseket levonni anélkül, hogy számolnánk a váratlannal. Ezzel szemben nagy hangsúlyt kap az olyan kompetenciák – adaptálódás, önállóság, tudatosság – kifejlesztése, amelyek időtálló módon állnak a nemzetek szolgálatában.

ADAPTÁLÓDÁS: ÚJRAÉRTELMEZETT DEMOKRÁCIA

Az ókori görögök közvetlen demokráciájától kezdve a nyugat-európai rendi parlamentarizmuson és az angolszász felvilágosodás eszméin át a modern korig a demokrácia számos mérőföldkövet hagyott le a fordulatot élt át. Mára azonban a demokrácia világszerte rendetlenebbé és kevésbé működőképesé vált, mint valaha.³ Az elmúlt évtizedek egyik jellemző tendenciája a politikai

1 Vö. HALKÓ Petra: *Üdv a világválságok korszakában! Megatrendek a XXI. században* = BARTHEL-RÚZSA Zsolt – FÜRÉSZ Gábor – PILLÓK Péter – STEFKOVICS Ádám: *Magyarország 2021. Századvég*, Bp. 2021.

2 HENRY KISSINGER: *Világrend*. ford. KÁLLAI Tibor – PATAKY Éva, Antall József Tudásközpont Alapítvány, Bp. 2020.

3 GERALD F. SEIB: Why Democracy Is Troubled (and How to Fix It). *Wall Street Journal*, 2020. január 19.

döntéshozatal önkényes érdekek mentén történő kiszervezése volt nem választott és nem elszámoltatható struktúráknak. Mindez politikai válságot idézett elő, amely alapjaiban rázta meg a fejlett világ demokratikus politikai berendezkedésébe és intézményeibe vetett bizalmat, miközben a politikai válság vonásai olyannyira kiéleződtek, hogy elkerülhetetlenné vált a környezethez adaptált módon végbemenő, történelmi perspektívaváltás a demokrácia értelmezésében, de legfőképpen alkalmazásában.

A történelem során számos alkalommal bizonyosságot nyert, hogy fejlődés nélkül nem lehet prosperáló jövőt építeni. Chung Ming Lee például kiemeli, hogy a nyugati világ a kisebb népesség- és gazdaságvolumene ellenére évszázadokon át tudott a keleti kultúrák felett győzedelmeskedni annak köszönhetően, hogy kritikai szemlélettel rendelkezett, és folyamatosan innovációra törekedett.⁴ Nem véletlen, hogy az olyan, nyugati modernitáshoz kapcsolódó fogalmak, mint például a demokrácia, teljesen eltérő jelentéstartalommal bírnak a keleti és a nyugati kultúrkörökben.⁵ Csakhogy a nyugati országok fölénye mára megkérdőjeleződött. A Cambridge-i Egyetem 2020-ban készült felmérése szerint a 2005 óta tartó „demokratikus recesszió” alatt a nyugati demokráciával szemben elégedetlen polgárok száma a népesség csaknem ötödével emelkedett,⁶ ennek ellenére több ország a demokratikus alapelveket továbbra is kizárólag a liberális paradigma keretében értelmezi. A demokrácia azonban nem olyasmi, amelyet egyszer egy meghatározott helyen egy közösség feltalált, hanem annak a módja, ahogyan egy társadalom önmagát kormányozhatja az emberek igényeinek és a kor adottságainak megfelelően.⁷ Ebből

adódóan a nyugati demokráciák sikertelensége sem elsősorban magában a demokráciában gyökeredzik, hanem abban, ahogyan azt alkalmazzák.

A 21. században a demokráciát jellemzően öszszekapcsolják a liberalizmussal, holott az előbbi az uralkodót, utóbbi az uralkodó hatalmának határait szabja meg – e két tényező azonban sem a modern korban, sem a történelem során nem járt, de nem is érvényesült szükségszerűen együtt.⁸ Ugyanis a demokrácia hiába épül alapvetően a nép közügyekben való részvételére, a hidegháborút követően a többpárti választások még a nyugati világban sem eredményezték a kívánt nagyobb állampolgári befolyást a politikai döntéshozatalba. Paul Cartledge egyenesen úgy fogalmaz, hogy egy ókori görög demokrata számára a modern demokratikus rendszereink oligarchiának számítának, hiszen a demokrácia elvesztette legfőbb erényét, miszerint az a népakaratot tükrözi, sőt mi több, megvalósítja azt.⁹ Ráadásul az elmúlt húsz év csapásai fokozottan érvényesítették a „zászló köré” hatást (*rally 'round the flag effect*), amely azáltal, hogy egy vezető elit megerősödött támogatottságának és felhatalmazásának látszatát keltette, még inkább erősítette az arra irányuló tendenciát, hogy a politikai döntéshozatalból kiszorítsák a polgárokat. Holott egy válságban mind szociológiai, mind politikai szempontból kiemelt jelentőséggel bír az emberek álláspontjának ismerete, ugyanis a válasz sikere vagy kudarca függ attól, hogyan fogadja azt a nyilvánosság.

David Hume évszázadokkal ezelőtt rávilágított, hogy a politikai rendszereknek – így a demokráciának – az a feladata, hogy leküzdjék az emberek azon képtelenségét, hogy a jelennel szemben a távoli jövőt részesítsék előnyben, miközben ez a fajta gondolkodás idézhetné elő tartós jólétüket.¹⁰ Ennek ellenére a modern demokrácia politikai jelenidejűsége – Roman Krznaric hasonlatával

» a liberális demokrácia aláássa a közjó érdekeit

4 CHUNG Min Lee: La pandémie marque la fin de l'hégémonie de l'Occident. *Le Figaro*, 2021. január 4.

5 CSICSZMANN László: *Bevezetés a regionális-civilizációs tanulmányokba. Az új világrend és a paradigmák összecsapása = Civilizációk Kelettől Nyugatig*, szerk. DÉVÉNYI Kinga, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Bp. 2018.

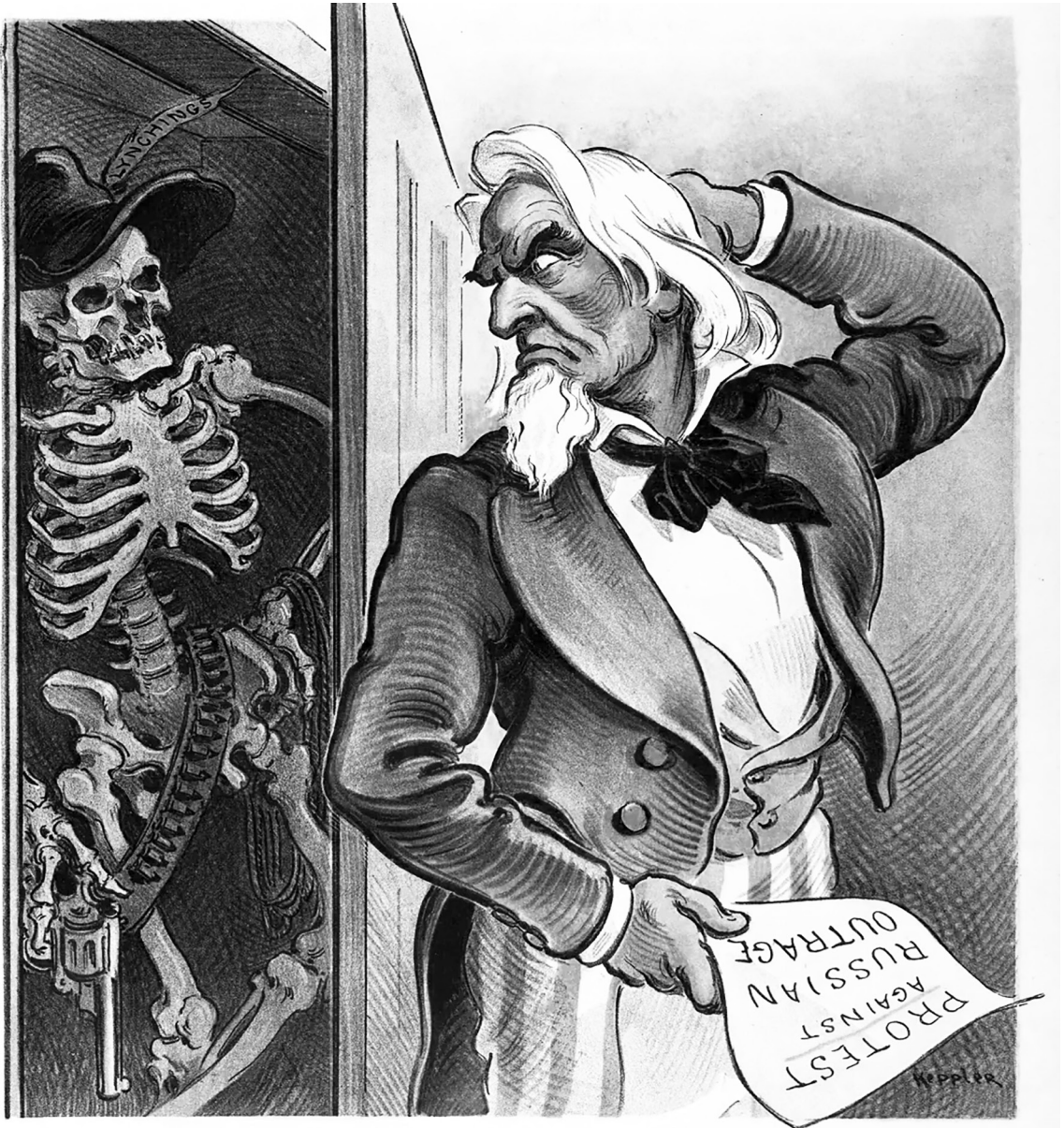
6 R. S. FOA – A. KLASSEN – M. SLADE – A. RAND – R. COLLINS: *The Global Satisfaction with Democracy Report 2020*. Centre for the Future of Democracy, Cambridge, 2020.

7 DAVID STASAVAGE: *The Decline and Rise of Democracy. A Global History from Antiquity to Today*. Princeton U. P., Princeton, 2020.

8 MARC F. PLATTNER: Illiberal Democracy and the Struggle on the Right. *Journal of Democracy*, 2019/1. 5–19.

9 PAUL CARLEDGE: For Ancient Greeks Our Modern Democracy is an Oligarchy. *Greek Reporter*, 2023. május 27.

10 DAVID HUME: *Essays, Moral, Political Literary = Essays, Moral, Political Literary*. szerk. Eugene F. MILLER, Liberty Fund, Indianapolis, 1985.

A SKELETON OF HIS OWN.

A múlt árnyai – Az orosz belviszonyok ellen tiltakozó, de sötét múltú Egyesült Államok ábrázolása a *Puck* magazinban, 1903 (*Library of Congress*)

élve – szisztematikusan fosztja meg a jövő generációit jogaiktól, csakúgy, mint a múltban a rabszolgákat és a nőket. Úgy fogalmaz, napjainkban a jövő gyarmatosítása zajlik, „ahová szabadon lerakhatjuk az ökológiai pusztulást, a technológiai kockázatokat, a nukleáris hulladékot és az államadósságot, és szabadon kifoszthatjuk”.¹¹ Az önérdék tehát beszivárgott az uralkodó liberális demokráciába, amely egyfelől aláássa a többség, a közjó érdekeit, másfelől a politikai rendszert a rövid távú megtérülés előtérbe helyezésére készíti a hosszú távú, versenyképességet szolgáló érdekek rovására. Így inkább reaktív, mintsem proaktív hozzáállást képvisel.¹² Csakhogy mindez stratégiai kockázatot jelent; ugyanis a rövid távú megoldások csupán tüneti kezelést nyújtanak és a válságba került rendszer fenntartásán dolgoznak, míg a globális folyamatokat hosszú távon lekövetni képes rendszer az értékek és érdekek közvetítésére is alkalmas.

Egy politikai válság kihívásai leginkább a múlt hibás rendszerében gyökereznek, így nem annak kezelésére, hanem a környezeti változásokhoz mérten annak újratervezésére van szükség. Ebből adódik, hogy az elmúlt két évtized

11 Roman KRZYNARIC: Why we need to reinvent democracy for the long-term. *BBC*, 2019. március 18.

12 Patrick DENEEN: *A liberalizmus kudarca*. ford. KISANTAL Tamás, Libri, Bp. 2019.

Nyugati univerzum –
Az antwerpeni Nemzetközi
Kiállítás plakátja 1885-ben
(Library of Congress)

legproblematisabb fejleménye nem a Kenyában vagy a Fülöp-szigeteken tapasztalt valamiféle „demokratikus visszaesés”, hanem az olyan régóta működő demokráciákkal szembeni nyilvánvaló elégedetlenség, mint Franciaország vagy az Egyesült Államok.¹³ Ugyanakkor, bár a demokrácia mint politikai berendezkedés évezredek múlta tekint vissza, két egyforma demokrácia még sosem fordult elő a világtörténelemben. Mindennek fényében játszik kimagasló szerepet az adaptálódás képessége, ugyanis a demokráciáról alkotott koncepcióból mindig hiányozni fog az a fajta demokrácia, amelyet még nem éltünk meg. Vagyis egy dolog biztosan állítható: *a liberális demokrácia nem a fejlődés végpontja, a kormányzás végső formája.*

ÖNÁLLÓSÁG: DIVERZIFIKÁLT GAZDASÁGI SZUVERENITÁS

A világgazdaságban végbemenő trendek hatványozott módon vezettek egy válságos helyzet kialakulásához. S bár a gazdasági elit hosszú időn át vakon hitt abban, hogy a határok nélküli globalizáció mindenre megoldásként szolgálhat, végül épp ellenkezőleg történt, merthogy az „arany kényszerzubbony” metaforája érvényesült. Vagyis annak ellenére, hogy a globalizációs környezet sok potenciált rejt magában, mégiscsak a nemzetállamok önrendelkezési jogának korlátozását eredményezte.¹⁴ A jelenlegi válsághelyzet ezáltal egy újfajta kihívás elé állítja a világ országait, s arra ösztönzi őket, hogy új alapra helyezték nemzeti gazdaságpolitikájukat, valamint nemzetközi együttműködések elveit, még hozzá úgy, hogy újjáépítsék gazdasági autonómiájukat egy olyan környezetben, amelyben a globalizáció a csúcshoz közelít.

Évtizedekkel ezelőtt az első nemzetközi gazdasági együttműködések a fejlett országokból a kevésbé fejlett országok felé áramló források allokációját

¹³ Yascha MOUNK: The End of History Revisited. *Journal of Democracy*, 2020/1. 22–35.

¹⁴ VIGVÁRI Gábor: Gazdasági kormányzás a gazdasági és monetáris unióban – a globális politika lehetetlen szentháromsága szemszögéből. *Köz-gazdaság*, 2013/1. 129–138.

jelentették.¹⁵ Ebből az idejétmúlt megközelítésből erednek az olyan téves direktívák, miszerint a nemzetközi gazdasági együttműködések iránya vertikális kell hogy legyen. Ennek feloldására terjedt el a nyugatról érkező szemlélet, hogy a globális környezetben kizárólag a gazdasági liberalizmus működőképes, mely nézet képviselői – mint például Anne-Marie Slaughter, a Harvard Egyetem professzora – szerint a globalizációs hálózatok hozzájárulnak az államok közötti hatékony együttműködéshez.¹⁶ Csakhogy, bár a nemzetközi együttműködések kétségkívül láthatóbbá teszik egy ország jelenlétét a nemzetközi színtéren, a korábbi gyakorlat hagyománya napjainkban is tovább él. Az újgenerációs kereskedelmi megállapodások hemzsegnak a globalista ballasztoktól, az emberi jogi kikötésektől és civilizációs misszióktól, vagyis alapfeltételükké vált a nemzeti hatáskörök szupranacionális irányelvek szerinti összehangolása. Az előnyben részesített szabadkereskedelmi megállapodások egyoldalú jogharmonizációja ily módon megtöri az együttműködések horizontját, valamint a Dani Rodrik közgazdász által felvázolt összeférhetlenségi háromszög (globális gazdasági integráció – nemzetállam – demokrácia) egy kevésbé ismert oldalára billenti az egyensúlyt: a globális demokrácia irányába.¹⁷

A szabadkereskedelmi megállapodások száma az elmúlt évtizedekben exponenciálisan emelkedett, azonban a világkereskedelem növekedésének üteme folyamatosan lassult.¹⁸ Vagyis a morális érvek bár felülírták a pragmatikus szempontokat, a gazdasági együttműködések pedig a demokráciaexport csatornáivá váltak, mindez mégsem eredményezett gazdasági gyarapodást. A gazdasági célkitűzések tehát nem indokolják semmilyen politikai berendezkedés promotálását; ellenben az autonómia megléte döntő jelentőséggel bír egy nemzetgazdaság sorsára.¹⁹ A szabadkereskedelmi megállapodások elviekben azon körülmények megteremtését hivatottak elősegíteni, amelyek versenyképesebbé teszik egy ország globális színtéren való jelenlétét.²⁰ A globalizáció azonban valójában egy olyan nemzetközi versenyben való részvételre kényszeríti a világ országait, melynek szabályait ő írja, sőt mi több, generálja, ezáltal is folyamatosan csorbítva a nemzeti hatásköröket. Mindez arra sűrteti a nemzetállamokat, hogy tendenciaszerűen visszavonuljanak a globalizációtól, és saját logikából építkező, önálló stratégiát alakítsanak ki.

Kenneth Waltz a globalizáció rendszerén belüli „munkamegosztás” következtében kialakult függőségre és kiszolgáltatottságra hívja fel a figyelmet, amelyek a lehetőségek diverzifikációját helyezik kilátásba.²¹ A gazdasági és pénzügyi világban a diverzifikáció a kockázatokat és kitettséget mérsékelve a befektetések révén kerül fókuszba. E versenyhelyzetben a kulcsfontosságú területeken – mint például az ipari fejlesztések, kutatás és innováció – végbemenő (hazai forrásokból zajló) beruházások hozzájárulnak egy olyan tőkeerős vállalati szektor kialakulásához, amely képes az adott ország határain kívüli befektetéseket is növelni, azaz a „kifektetési stratégia” fázisába lépni.²² Következésképp a befektetési szemlélet külföldön való intenzív érvényesítése a gazdasági előnyök (profit-visszaáramlás, a GDP–GNI-rés csökkenése, valamint erőforrás- és piacszerzés) mellett geopolitikai szempontokat is perspektívába helyez. Ennek jelentősége történelmi tapasztalatokból ismert: *a gazdasági érdekek nem választhatók el a geopolitikai érdekektől* – minthogy a gazdasági kapcsolatok

döntő nemzetgazdasági jelentőségű az autonómia

15 Enrique O’FARRIL – Juan FIERRO – María Eugenia MORAGA – Eugenio PÉREZ – Marcela VALLEJOS: Economic Cooperation. *Agenda of the Chilean Agency for International Cooperation*, 1999/12.

16 Anne-Marie SLAUGHTER: *A New World Order*. Princeton U. P., Princeton, 2004.

17 Javier SOLANA: The Sovereignty that Really Matters. *Project Syndicate*, 2017. október 20. <<https://www.project-syndicate.org/commentary/nation-state-decline-sovereignty-reaction-by-javier-solana-2017-10>>

18 Dyfed LOESCHE: Worldwide Trade Agreements. *Statista*, 2018. március 21. <<https://www.statista.com/chart/13297/number-of-worldwide-regional-trade-agreements/>> és World Trade Organization: *World trade primed for strong but uneven recovery after COVID-19 pandemic shock*. 2021. március 31. <https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr876_e.htm>

19 Adam PRZEWORSKI – Fernando LIMONGI: Political Regimes and Economic Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 1993/3.

20 R. P. BARSTON: *Modern Democracy*. Routledge, London, 2014.

21 Kenneth WALTZ: *Theory of International Politics*. McGraw-Hill, New York, 1979.

22 Vö. Orbán Viktor negyedik célja: *beköszönt a kifejlesztés korszaka Magyarországon*. 2019. március 16. <<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20190316/orban-viktor-negyedik-celja-bekoszont-a-kifejlesztes-korszaka-magyarorszagon-317397>>.

könnyedén katonai szövetséggé vagy épp információs forrássá avanszálódhatnak, sőt szerves részét képezik a stratégiának. A geopolitikai térben ugyanis a gazdasági úton való függetlenedés képes ellensúlyozni a nemzetközi hálózat gyenge pontjait, egyúttal erősíteni egy ország érdekérvényesítő képességét a globalizációs környezetben.

Niall Ferguson állítása, miszerint a régi hatalmi hierarchiák és az új hálózatok kialakulásának metszéspontjában vagyunk,²³ gazdasági értelemben is igaznak bizonyult. A világgazdaságban bekövetkező válságos helyzet a jelenleg fennálló teljes világrend megkérdőjelezését vonta maga után, miközben a globalizáció nyomást gyakorolva vonja be a nemzetállamokat a nemzetközi versenybe. A gazdaság liberalizációja azonban erős állami kompetenciák híján a kereskedelmi védelem teljes felszámolásához, valamint komoly gazdasági és életszínvonalbeli visszaeséshez vezet. Ennek kontextusában kiemelten fontos, hogy a szuverén nemzetállamok olyan stratégia mentén alakítsák gazdasági környezetüket, amely egészséges egyensúlyt biztosít a hazai és külföldi szempontok között,²⁴ ezáltal függelmi viszonyoktól mentes, önálló entitásként vegyenek részt a világgazdaságban.

TUDATOSSÁG: NEMZETI KULTÚRMILIŐ

A globalizáció egyes szférái bár nem választhatók el egymástól, mára a kulturális dimenzió olyannyira relevánssá vált, hogy a globalizációs folyamatok összességének magyarázatát egyre inkább kulturális tényezőkre, mintsem kizárólagosan gazdasági és politikai szempontokra alapozzák.²⁵ Ennek legdrasztikusabb manifesztációja, hogy amint a globalizációs folyamatok révén a világ egyik részén végbemenő esemény hatást fejt ki a világ másik pontján is, úgy befolyásolják egy adott kulturális csoport tagjainak sajátos tapasztalataira ható tényezők magának a csoportnak a tulajdonságait. A napjainkban megfigyelhető válságjelenség az egyén megkérdőjelezésén túl az olyan kérdéseket is előtérbe helyezi, amelyek a globalizáció időszakában a nemzet mibenlétére keresik a választ. Ennek következtében a jelen és jövő konfliktusainak (egyik) pufferezónájává a kulturális színtér válik.

A nemzet első doktrínájának megalkotójaként számontartott Pasquale Mancini az azonos területen, nyelven, szokásokon, történelmen és valláson túl a nemzettudatot is a nemzet alapvető elemének tekintette, amely adott cselekedetek megtételére ösztönzi nemzet tagjait.²⁶ Johann Caspar Bluntschli a nemzetet meghatározó jellemvonások közé sorolta az olyan közös érdekeket is, mint az államosítás, a nemzetállam létrehozása.²⁷ Ugyanakkor fontos megvilágítani, hogy csak azért, mert egy csoport tagjai azonos vallást gyakorolnak, nyelvet beszélnek vagy helyen tartózkodnak, nem feltétlenül jutnak arra a közös elha-

tározásra, hogy állami struktúrában egy egységes nemzetet alkossanak. Ahhoz sajátos nemzeti karakterre van szükség, amely a nemzeti identitásból és a nemzettudatból tevődik össze. A nemzeti identitásra mint statikus, múltból táplálkozó fogalomra tekintünk, amely leírja egy egységes nemzet jellem-

vonásait. A nemzettudat ezzel szemben dinamikus, jövőbe mutató koncepció, amely választ ad egy nemzet egységes létének a miértjére, mégpedig azáltal, hogy a fennálló körülmények és a történelmi tapasztalatok értelmezésén keresztül mélyrehatóbb megértéssel fordul egy nemzet kultúrája felé. Vagyis a nemzettudat a nemzet folytonos változásnak kitett jellegzetes karaktervonása.²⁸

szuverén nemzetállamhoz illő kulturális stratégia

23 Niall FERGUSON: *A tér és a torony. Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért.* ford. GEBULA Judit – VANCsó Éva, Scolar, Bp. 2019.

24 GYÖRGY László – VERESS József: 2010 utáni magyar gazdaságpolitikai modell. *Pénzügyi Szemle*, 2016/3.

25 ILLÉS Tamás: A kulturális globalizáció földrajz vonásai. *Tér és Társadalom*, 2018/2.

26 Kurt H. NADELMANN: Mancini's Nationality Rule and Non-Unified Legal Systems. Nationality versus Domicile. *The American Journal of Comparative Law*, 1969/3.

27 Johann Caspar BLUNTSCHLI: *The Theory of the State.* Batoche Books, Kitchener, 2000.

28 Otto BAUER: *The Question of Nationalities and Social Democracy.* University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000.

Világfordulat –

A 21. század első harmadának globális látképe
(Financial Times nyomán
Twitter)

1943-ban Walter Sulzbach német szociológus arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzettudatot erőfeszítések révén igyekeznek alakítani, így az mindenképpen összefüggésben fog állni a jövő hadviselésének gyakorlataival.²⁹ S bár a liberális eszme képviselői hiába érvelnek azzal, hogy ezek az erőfeszítések „gyakorlatiasok”, valójában – ahogy Antonio Gramsci fogalmazott – az elit kulturális intézményeken keresztül vívott „lövészárokharcainak” részei.³⁰ Míg a politikatudomány eszközei általában felülről lefelé irányuló dinamikát keresnek, valójában az képes fogyaszthatóvá tenni egy ideológiai tartalmat a társadalom számára, ami alulról szerveződő kultúra termékeként jelenik meg.³¹ A kulturális globalizáció mindezt a szellemi homogenizáción keresztül igyekszik érvényesíteni, amely a kultúrákon átívelő pszichológiai befolyásgyakorlás által teremthető meg. A kultúra ennek értelmében egy magasabb integrációs szintre lépett, ugyanis az uralkodó rendszer fenntartásához többé már nem a nyers politikai hatalom, hanem a „kulturális hegemonia” megszerzése szükséges. E cél elérése érdekében a politikai és társadalmi aktorok az „univerzális értékek” határokat nem ismerő hullámain keresztül több fronton is aktív tevékenységet folytatnak a köznapi nyelven „kulturárharcként” ismert ideológiai hadviselés keretében.

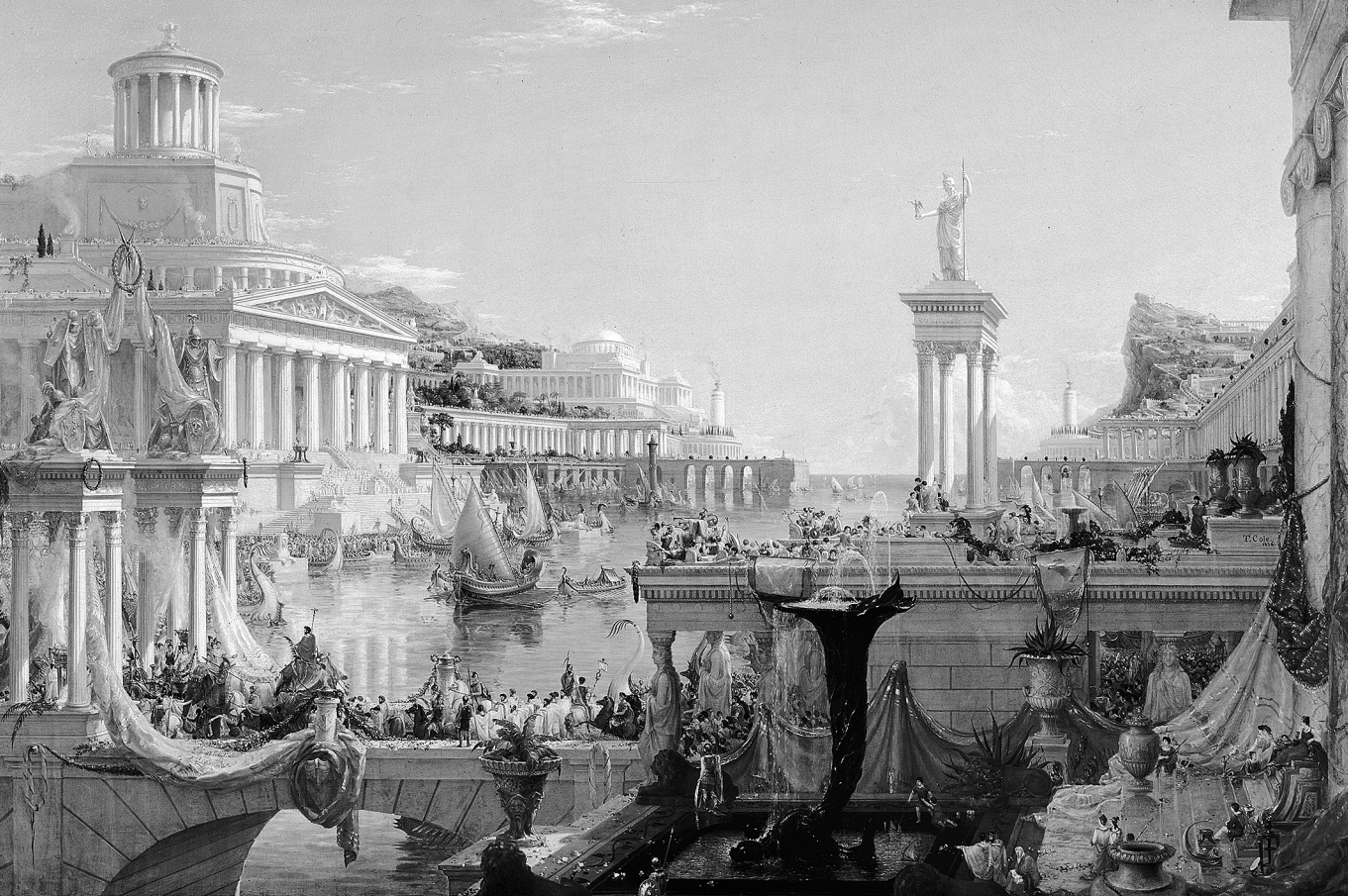
A modern kori felfogás szerint az ideológia szerepe szükségszerűen technikai, azaz elsősorban a funkciója, mintsem a tartalma határozza meg. Az is állítják, hogy az ideológia a társadalmi kapcsolatok és a domináns osztály révén az uralkodó rendszer mögött álló társadalmi kohézió fenntartására irányul azáltal, hogy a rendszer reprodukcióját szolgálja, ebből következően a rendszer érdekeivel együtt változik.³² Ennek megfelelően számos formát ölthet a politikan, gazdaságon, valláson, tudományon és művészetten át; így hát egyfajta mesterséges kultúratermelésnek a generátora. Csakhogy ezen formák egyike sem természetesen ideológiai jellegű, hanem valós tartalommal bíró kulturális alkotóelem! A tudatosság révén a kultúra ezen összetevői tartalmi többlettel szolgálnak az emberek számára létezésük és aktuális környezetük magukkal szembeni tudatosítása, megélése során, melynek következtében a társadalom önszerveződő eszmerendszerévé, a nemzet hivatástudatává alakulnak át. A nemzetek számára tehát létkérdés, hogy kivívják kulturális szuverenitásukat. Annál

29 Walter SULZBACH: *National Consciousness*. American Council on Public Affairs, Washington DC, 1943.

30 Antonio GRAMSCI: *Az új fejedelem. Széjgyezetek Machiavelli politikájához*, ford. BETHLEN János, Magyar Helikon, Bp. 1977.

31 Marlene LARUELLE: *Popular Culture and Putin's Legitimacy*. *Real Clear World*, 2018. július 31. <https://www.realclearworld.com/articles/2018/07/31/popular_culture_and_putins_legitimacy_112851.html>

32 Idris Salim EL HASSAN: *Consciousness and Ideology. A Critique Of Lukács, Althusser and Poulantzas*. *Dialectical Anthropology*, 1986/1.

Fénykor – Thomas Cole
Birodalom-ciklusának
második darabja,
A birodalom kiteljesedése (1836)
(Wikimedia Commons)

is inkább, mert a kulturális szuverenitás az, ami miatt legitim, működőképes és stabil egy rendszer egésze.³³ S végső soron a kulturális szuverenitás megléte dönt arról is, hogy az a „történelmi blokk”, amely a konszenzusos politikai uralom feltétele, idővel korszakká érik-e.³⁴

Jelenleg a történelem egyik legmozgalmasabb időszakában élünk, amikor is döntő jelentőséggel bír, hogy mekkora tudatossággal fordulunk a fennálló globális körülményekhez. A kulturális globalizáció során a grandiózus univerzális értékek ideológiai eszközök mentén való terjesztése a földrajzi és kulturális értékek felhígításával fenyeget, ezáltal nyomást gyakorolva a nemzettudatra – Arjun Appadurai a globalizációs vizsgálatok egyik fő teoretikusa szerint „a mai globális kölcsönhatások központi problémáját a kulturális homogenizáció és a kulturális heterogenizáció közötti feszültség jelenti”³⁵ Mindennek összefüggésében *a kultúrát mint nemzeti kontextust szükséges értelmezni*, amelynek kialakításában az ideológiák helyett a körülmények nemzettudatot, sőt nemzeti hivatástudatot erősítő interpretációja-megélése játszik szerepet.

A MEGÚJULÁS FORRADALMA

A 9. században a Karoling-reneszánsz tett elsőként kísérletet arra, hogy a Nyugat-római Birodalom bukását követően visszanyúljon az antik művészethez, és a kor igényeinek megfelelően átalakítsa annak formáit. Vívmányai – mint például az iskolák és apátságok – még a Kelet-római Birodalom bukása után is fennmaradtak, majd az Ottó-kori reneszánsz során továbbfejlesztették őket. A 14–16. század hajnalán a reneszánsz egy olyan átmeneti korszakot jelölt a történelemben, amely bár kezdetben árnyékot vetett többek között a politikára, kereskedelemre, vallásra, tudományra és művészetre, a *megújulás forradalmán*

33 BÉKÉS Márton: *Kulturális hadviselés. A kulturális hatalom elmélete és gyakorlata*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Bp. 2020.

34 L. SIMON László: *Intézményes kultúrpolitika 2010–2020 között = Uő: Ki viszi a puskát? Emlékezet és politika*. Nemzeti Művelődési Intézet, Lakitelek, 2020.

35 ARJUN APPADURAI: *Disjuncture and difference in the global cultural economy = Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*. szerk. Mike FEATHERSTONE, SAGE Publications, London, 295–310.

keresztül olyan adottságokkal ruházta fel Európát, amelyekkel a világ legvirágzóbb kontinensévé tette az újkorban. A 18–19. századra a nyugati világ már a modernitás korszakába lépett. Olybá tűnik azonban, hogy ez a típusú modernitás csak a nyugati civilizáció történetét jellemezte, eddig. Ugyanis a nyugati modell mára nem mindenki számára kétségbevonhatatlanul követendő példa, ami az elmúlt fél évezred legjelentősebb fejleményének tekinthető. Mindez arra készíti a világ országait, hogy olyan kompetenciákat sajátítsanak el, amelyek a jelenkori változó globális körülmények között maradandóságot biztosítsanak számukra, még egyszer: az adaptálódást, az önállóságot és a tudatosságot. Összefoglalva három pontban, a következőkről van szó.

1) A globalizáció kontextusában, a nyugati liberális paradigma térnyerése folytán a fejlett világ országai belekényelmesedtek abba a pozícióba, hogy bármely hatékony/fennálló világrend kizárásos alapon csakis liberális lehet. A válságok hatásai azonban visszavonhatatlanul felülkerekedtek az uralkodó politikai rendszereken. A liberális demokráciákban a politikai döntéshozatal kiszervezésének hamar áldozatul esett a népképviselő. A „mindent a népért, semmit a nép által” típusú felvilágosult kormányzás gyakorlatában felcserélődtek a politikai célok és eszközök, így a polgároknak csupán apparátusi szerep jutott. Mindez azonban nem összeegyeztethető a demokratikus alapelvekkel, és ahogy II. József idején is bebizonyosodott, bukásra van ítélve. Ennek okán válik szükségessé a demokrácia újraértelmezése, oly módon, hogy az a folytonos környezeti változásokhoz adaptálódva képes legyen a mindenkori alapértékek fenntartására. Ugyanis modern kori demokráciáinkban a csoportérdekeket megelőző, egyéni szabadságjogok azonnali és teljes körű érvényesülésének elvárása gátat szab annak, hogy a válságból kilábalva egy nemzet hosszú távú, stratégiai szempontjai kerüljenek előtérbe.

2) Ehhez kapcsolódik az is, hogy a világgazdaságot sokáig az a nyugati szemlélet határozta meg, miszerint a globális környezetben kizárólag a gazdasági liberalizmus működőképes. A piacok megnyitása révén a globalizáció egy olyan sajátos feltételekkel működő erőteret hozott létre, amelyben nyíltan fosztja meg a nemzeteket gazdasági autonómiájuktól, s teszi azokat kölcsönösen függővé és kiszolgáltatottá egymással szemben. Így amikor a válságok sokszerű megjelenése megrendítette a világgazdaság erőközpontjait, az a pénzügyi stabilitás és kereskedelem területén globális szinten eredményezett bizonytalanságot. A válságok hálózaton végigfutó frekvenciája elől a nemzetállamok egyedül az önállóság útjára lépéssel képesek kitérni. A saját gazdasági felhajtóerővel rendelkező országok ugyanis a belföldi és külföldi szempontok egészséges kiegyensúlyozása által úgy tudnak a világgazdaságon belül helyezkedni, hogy mérsékelik a kitettség mértékét, egyúttal erősítik az érdekérvényesítő pozíciójukat.

3) Napjainkra az uralkodó rendszer fenntartásának zálogaként a már emlegetett „kulturális hegemonia” megléte szolgál, amelynek megszerzéséért az „univerzális értékek” terjesztésén keresztül több fronton is ideológiai hadviselés folyik. Az ideológiai alapon folyó küzdelem azonban – akár vertikális, akár horizontális irányból zajlik – mesterséges kultúratermelés, amely nyomás alá helyezve a nemzettudatot kioltja egy nemzet életösztönét arra, hogy választ adjon egységes létének a miértjére. Emiatt fontos kiemelni annak jelentőségét, hogy mekkora tudatossággal fordulunk a globális körülményekhez, és hogyan interpretáljuk őket lokálisan. Ugyanis míg a válságok világszintűek, a megoldásaik helyiek lesznek, amelyeknek a nemzeti hivatástudat táptalajaként elengedhetetlen részét képezi a tudatosítás révén kialakított nemzeti kultúrmielő.

A 21. század reneszánszát azoknak a kompetenciáknak a megszerzése és elsajátítása fogja meghatározni, amelyek meglétével a nemzetállamok a globális folyamatoknak nem elszenvedőivé, hanem alakítóivá válnak. Vezető szerepet kell biztosítani a holnap világrendjében azon nemzetállamok számára, amelyek meghozzák azt a korszakmeghatározó döntésüket, hogy a káoszba való beletörődés helyett inkább a történelem végéből való katartikus kitérést választják. ■

adaptálódás,
önállóság,
tudatosság

